

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

งานวิจัยเรื่อง “การเสริมพลังความสามารถทางการสื่อสารของผู้สูงอายุเพื่อการพัฒนาเด็กและเยาวชน : กรณีชมรมหนูรักจักรยาน อ.ป่าซาง จังหวัดลำพูน” เป็นงานวิจัยที่เกิดจากความสนใจ 3 ประการ

ประการแรก เนื่องจากในสังคมไทยนับวันจะมีผู้สูงอายุเพิ่มมากขึ้น และ “ผู้สูงอายุ” ส่วนใหญ่มักถูกมองว่าเป็นบุคคลชราภาพที่หมดคุณประโยชน์ต่อสังคม หากแต่ยังมีผู้สูงอายุอีกจำนวนหนึ่งที่เป็นผู้สูงอายุที่มีศักยภาพและได้ทำบทบาทหน้าที่ของ “สื่อบุคคล” ในการพัฒนาชุมชน ดังนั้นจึงควรให้ความสนใจต่อการพัฒนาศักยภาพของผู้สูงอายุเพื่อเพิ่มจำนวนของผู้สูงอายุที่มีศักยภาพให้เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนา เนื่องจากต้นทุนต่างๆ ของผู้สูงอายุทั้งที่เป็นต้นทุนความรู้ ต้นทุนทางสังคม ต้นทุนทางวัฒนธรรม ฯลฯ เป็นสิ่งที่มีศักยภาพอันยิ่งใหญ่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งหากทำการศึกษถึงการนำใช้ต้นทุนที่มีอยู่ของผู้สูงอายุดังกล่าวนั้น เท่ากับเป็นการดึงเอาวิธีการเหล่านั้นออกมาแปลงให้เป็นความรู้ที่ใช้อธิบายต่อสาธารณะเพื่อขยายผลการนำไปใช้ได้ในวงกว้าง หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่าเป็นการแปลงจากความรู้ที่ติดตัวหรือติดอยู่ในท้องถิ่น (Tacit knowledge) ให้กลายเป็นความรู้ที่แจ่มชัด (Explicit knowledge) ซึ่งผู้สูงอายุในอีกหลายๆ ท้องถิ่นสามารถนำไปปรับใช้เพื่อเพิ่มมูลค่าการพัฒนาให้กับท้องถิ่นของตนได้ ซึ่งองค์ความรู้ดังกล่าวจะเป็นหนทางหนึ่งในการสร้างภูมิคุ้มกันและเสริมสร้างพลังทางวัฒนธรรมของท้องถิ่น และเป็นคุณูปการต่อการพัฒนาเป็นอย่างยิ่ง

ประการที่สอง จากการทำวิจัยได้ทำกิจกรรมการรู้เท่าทันสื่อเพื่อสุขภาพ ภายใต้โครงการที่ชื่อ “โครงการสื่อสร้างสรรค์สุขภาพ”¹ ผู้วิจัยได้พบปรากฏการณ์ที่น่าสนใจจากเครือข่าย ที่ชื่อว่า “ชมรมหนูรักจักรยาน” ซึ่งเป็นโครงการที่เกิดขึ้นจากผู้สูงอายุสองท่านในชุมชนเล็กๆ ที่ตำบลบ้านเรื่อน อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน ลุงจันทร์และป้าพรณ เชี่ยวพันธุ์

¹ โครงการสื่อสร้างสรรค์สุขภาพ ดำเนินงานระหว่างปี 2546-2549 ภายใต้การสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) ซึ่งเป็นโครงการที่มุ่งเน้นการให้ความรู้เรื่องรู้เท่าทันสื่อเพื่อสุขภาพกับกลุ่มเป้าหมายที่หลากหลาย

ผู้สูงอายุสองสามีภรรยา ได้สร้างสรรคเด็กและเยาวชนในชุมชนให้แข็งแกร่งด้านสุขภาพทั้งสุขภาพกาย ใจ สังคม และจิตวิญญาณ ด้วยกิจกรรมการปั่นจักรยาน หากแต่ภายใต้กิจกรรมการปั่นจักรยานของชมรมอนุรักษ์จักรยานนั้น ผู้สูงอายุทั้งสองได้สร้างและพัฒนาเด็กและเยาวชนของชุมชนด้วยวิธีการต่างๆ ที่น่าสนใจยิ่ง อาทิ การหล่อหลอมด้วยกฎระเบียบข้อบังคับของชมรมที่ลึ้นแล้วแต่สอนให้เป็น “เด็กดี” โดยการปั่นจักรยานไปวัดเพื่อฟังเทศน์ การปั่นจักรยานเพื่อสร้างจิตสำนึกรักถิ่นกำเนิด การสอนให้เก็บออมเงินเพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในการไปเรียนรู้และเห็นโลกกว้างในที่ต่างๆ การสอนให้ดูแลสุขภาพด้วยอาหารการกิน ฯลฯ ชมรมอนุรักษ์จักรยานจึงเป็นเครือข่ายการสื่อสารเด็กที่มีภูมิคุ้มกันและพลังทางวัฒนธรรมหนึ่งที่น่าสนใจศึกษา ดังนั้นผู้วิจัยจึงตั้งข้อสังเกตว่า คงไม่ใช่ผู้สูงอายุทุกคนที่จะทำงานกับเด็กได้ ซึ่งงานวิจัยนี้จะสามารถค้นหาได้ว่าผู้สูงอายุแบบใดที่จะสามารถทำงานพัฒนาเด็กและเยาวชนได้ และมีกระบวนการทำงานท่ามกลางความแตกต่างของคนสองวัยอย่างไร

ประการที่สาม เนื่องจากผู้วิจัยมีต้นทุนความรู้เดิมจากการทำงานวิจัยเรื่อง “สื่อบุคคล²” และจากการทำกิจกรรมในโครงการสื่อสร้างสรรคสุขภาพดังกล่าวข้างต้น ผู้วิจัยพบว่า “การสื่อสาร” เป็นเครื่องมือสำคัญในงานพัฒนา และสื่อบุคคลเพื่อการพัฒนาที่ผ่านมา นอกจากต้องใช้ต้นทุนต่างๆ ที่เกิดจากตนเองและปัจจัยภายในชุมชนในการทำงานแล้วจำเป็นต้องอย่างยิ่งต้องได้รับส่งเสริมและสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอกชุมชน ที่เรียกว่า “การเสริมพลัง” (Empowerment) โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเสริมพลัง “ความสามารถทางการสื่อสาร” ซึ่งเป็นเครื่องมือสำคัญยิ่งในการช่วยให้การพัฒนาประสบความสำเร็จได้ และหากย้อนไปพิจารณาถึงบทบาทของหน่วยงานภายนอกที่เข้าไป “จัดการ” และ “ช่วยเหลือ” ต่อการพัฒนาชุมชนผ่านมานักพัฒนามักเข้าไปบริหารจัดการในกระบวนการพัฒนาเสียเอง หรือนำทุนทรัพย์เข้าไป “ให้” ซึ่งส่งผลให้การพัฒนานั้นไม่สอดคล้องและตรงกับความต้องการของชุมชนหรือเมื่อยุติกระบวนการช่วยเหลือหรือหมดทุนทรัพย์แล้ว ชุมชนก็ไม่สามารถพัฒนาเองได้อย่างยั่งยืน ผู้วิจัยจึงมีความเชื่อว่าหน่วยงานภายนอกชุมชนนั้นควรสนับสนุนด้วยการให้ “ความรู้” กับชุมชนและสื่อบุคคลที่ทำหน้าที่ในการพัฒนาน่าจะเป็นการหนุนเสริมที่เหมาะสมกว่า

ดังนั้นผู้วิจัยจึงต้องการศึกษาถึงการผสมผสานต้นทุนเดิมของผู้สูงอายุที่เกิดจากตัวผู้สูงอายุเองหรือจากภายในชุมชนเองและต้นทุนใหม่ที่เกิดจากการเสริมพลัง

² งานวิจัยเรื่อง “สมรรถนะด้านการสื่อสารของสื่อบุคคลกับการระดมพลังการพัฒนา” งานวิจัยภายใต้ทุนสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ปี 2547

ความสามารถทางการสื่อสารของหน่วยงานภายนอกชุมชนหรือโครงการสื่อสร้างสรรค์สุขภาพดังกล่าว

จากจุดสนใจทั้งสามประการดังกล่าวจึงเป็นที่มาของงานวิจัยเรื่อง “การเสริมพลังความสามารถทางการสื่อสารของผู้สูงอายุเพื่อการพัฒนาเด็กและเยาวชน : กรณีชมรมอนุรักษ์กรยาน อ.ป่าซาง จังหวัดลำพูน” ซึ่งผู้วิจัยจะเสนอรายละเอียดเพื่อให้เกิดความเข้าใจถึงที่มาที่ไปของงานวิจัยนี้ต่อไป

1.1 สถานการณ์และบทบาทของผู้สูงอายุในปัจจุบัน

ผู้สูงอายุ คนแก่ หรือ คนชรา (Ageing) มีความหมายถึง แก่ด้วยอายุ ขำรดทรุดโทรม หรือคำที่ใช้เรียกบุคคลที่มีความเสื่อมทางด้านกายภาพของอินทรีย์ต่างๆ ที่เป็นสัญลักษณ์ที่นำไปสู่ความตายได้ (Webster's Encyclopedia) อย่างไรก็ตาม ความหมายของคำว่า “ผู้สูงอายุ” สามารถใช้เกณฑ์การพิจารณาได้หลายเกณฑ์ เช่น องค์การอนามัยโลกได้กำหนดเกณฑ์กลางที่มีอายุ 60 ปี ถือว่าเป็นคนชราเพื่อเป็นเกณฑ์กำหนดสภาพทางสังคมตามกฎหมายเพื่อให้บุคคลพ้นภาระหน้าที่ทำงานประจำ ขณะที่บางงานวิจัยดังเช่นงานวิจัยของ มัลลิกา มัตติโก และคณะ (2542) ได้ข้อค้นพบว่าเกณฑ์ที่ใช้จำแนกผู้สูงอายุคือเกณฑ์เรื่องบทบาทหน้าที่ทางสังคมและครอบครัว ดังนั้นบรรทัดฐานของการใช้คำว่า “คนแก่” “คนชรา” และ “ผู้สูงอายุ” จึงแตกต่างกันไป โดยผู้สูงอายุยังมีนัยของความหมายของคนที่มีสุขภาพแข็งแรงแต่อาจต้องพึ่งพิงการเกื้อหนุนทางสังคมจากบุตรหลานเพียงเล็กน้อย อย่างไรก็ตามยังมีผู้สูงอายุที่เป็นบุคคลที่สามารถทำกิจกรรมต่างๆ ในสังคมและชุมชนได้

ปัจจุบันการเพิ่มจำนวนผู้สูงอายุของทุกประเทศเป็นประเด็นสำคัญของประชาคมโลก องค์การ สหประชาชาติ (WHO, 1999) ให้ข้อมูลว่า มีประชากรผู้สูงอายุทั่วโลกถึง 330 ล้านคน และจะเพิ่มเป็น 855 ล้านคน ใน 20 ปีข้างหน้า และคาดว่าจะมีจำนวนสูงถึง 1,000 ล้านคนในปี ค.ศ. 2020 (ละเอียด แจ่มจันทร์, 2542)

สำหรับประเทศไทยในปี พ.ศ. 2538 มีประชากรผู้สูงอายุ 4,816,000 คน คิดเป็นร้อยละ 8.1 เป็นผู้สูงอายุชาย 2,228,000 คน หรือร้อยละ 7.51 เป็นหญิง 2,588,000 คน หรือร้อยละ 8.71 (กรุงเทพมหานคร, 50) ในปี พ.ศ. 2542 มีผู้สูงอายุถึง 5,131,000 คน จากประชากร 58,995,000 คน และในปี พ.ศ. 2543 ผู้สูงอายุมีจำนวน 5,733,000 คน คิดเป็นร้อยละ 9.1. และในปี พ.ศ. 2548 ผู้สูงอายุเพิ่มขึ้นเป็น 6,617,000 คน หรือร้อยละ 9.34 คาดว่าในปี พ.ศ. 2553 จำนวนผู้สูงอายุจะเพิ่มขึ้น เป็น 7,639,000 คน หรือร้อยละ 11.01 และจะมี

แนวโน้มเพิ่มเป็น 14,160,000 คน ในอีก 25 ปีข้างหน้า เมื่อ พ.ศ.2567 (สำนักคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2550)

จำนวนผู้สูงอายุที่เพิ่มขึ้นเป็นผลเนื่องจากประชากรมีอัตราการตายลดลง ช่วงอายุขัยของประชากรยาวนานขึ้น จำนวนผู้สูงอายุที่เพิ่มขึ้นนี้มีผลต่อสถานการณ์เศรษฐกิจและสังคม เนื่องจากผู้สูงอายุจะกลายเป็นประชากรกลุ่มใหญ่ที่สุดแทนที่ประชากรวัยทำงาน การเพิ่มจำนวนของผู้สูงอายุในสังคมไทย เป็นสัญญาณเตือนให้นักวิชาชีพด้านสุขภาพเตรียมรับมือกับสถานการณ์ทางสุขภาพที่จะเปลี่ยนแปลง ซึ่งความเชื่อที่เกี่ยวกับผู้สูงอายุเป็นปัจจัยสำคัญในการกำหนดนโยบายและทางเลือกสำหรับผู้สูงอายุได้ชัดเจนขึ้น หากผู้สูงอายุมีสุขภาพและคุณภาพชีวิตที่ดีจะช่วยให้ผู้สูงอายุเหล่านี้ได้ใช้ศักยภาพของตนร่วมในการช่วยเหลือเกื้อกูลชุมชนและสังคมของตนอย่างแท้จริง

หากแต่ คนทั่วไปมักมีความเชื่อเกี่ยวกับผู้สูงอายุที่ผิดไปจากความเป็นจริง ส่งผลให้ภาครัฐและเอกชนไม่ได้ให้ความสนใจในศักยภาพของผู้สูงอายุเท่าที่ควร ควรเชื่อที่ถูกต้องจะช่วยให้เราแต่ละคนและผู้กำหนดนโยบายเข้าใจและปฏิบัติต่อผู้สูงอายุอย่างที่ดีจะเป็น และการปฏิบัติต่อผู้สูงอายุที่สำคัญคือ การทำให้ผู้สูงอายุใช้คุณค่าที่ตนมีอยู่ในการพัฒนาชุมชน โดย ละเอียด แจ่มจันทร์ (2542) กล่าวถึง ความเชื่อที่ผิดไปจากความเป็นจริงเกี่ยวกับผู้สูงอายุ ดังนี้

1) ผู้สูงอายุส่วนใหญ่อยู่ในประเทศที่พัฒนาแล้ว ความเป็นจริงแล้ว มากกว่า 60 % ของผู้สูงอายุทั่วโลกอยู่ในประเทศที่กำลังพัฒนา ทั้งนี้เพราะอายุขัยของผู้คนในทุกประเทศสูงขึ้น

2) ผู้สูงอายุทุกคนเหมือนกัน เป็นความเชื่อที่ไม่ตรงกับความจริง เพราะผู้สูงอายุมีความแตกต่างกันไปจากหลายปัจจัย เช่น เชื้อชาติ วัฒนธรรม ภูมิภาค ที่อยู่อาศัย ภูมิอากาศ ขนาดครอบครัว วิถีชีวิต ประสบการณ์ภูมิหลัง ฯลฯ

3) ผู้สูงอายุชายและหญิงเหมือนกัน ความเป็นจริงแล้วผู้สูงอายุทั้ง 2 เพศ มีความแตกต่างกัน โดยภาพรวมแล้วหญิงมีอายุขัยที่ยาวนานกว่าชายก็จริง แต่มิได้หมายความว่าสุขภาพดีกว่า เพราะสตรีส่วนใหญ่มีปัญหาเรื่องโรคกระดูกพรุน เบาหวาน ความดันโลหิตสูง ข้ออักเสบ ในขณะที่ผู้ชายมักมีปัญหาจากโรคหัวใจมากกว่า และมีความเสี่ยงจากการสูบบุหรี่ และในหลายประเทศความแตกต่างระหว่างผู้สูงอายุสองเพศมักเกิดจากปัจจัยทางสังคม เช่น หญิงมีรายได้น้อยกว่าชายซึ่งมีผลต่อการดำรงชีวิตและสุขภาพ นอกจากนั้น ผู้หญิงสูงอายุมักเป็นหม้ายและมีอายุที่ยาวนานกว่าผู้ชาย ทำให้ต้องอยู่ตามลำพังยาวนานขึ้นด้วย

4) ผู้สูงอายุเปราะบางต้องได้รับการทบทวน ซึ่งในความเป็นจริงแล้วการเข้าสู่วัยผู้สูงอายุมิได้หมายถึงสภาพที่เปราะบางต้องการการดูแลเป็นพิเศษ แต่ผู้สูงอายุปกติทั่วไปยังคงมีร่างกายแข็งแรงสามารถทำงาน สามารถทำกิจกรรมของตนเองและร่วมกิจกรรมของชุมชนได้ โดยผู้สูงอายุแต่ละคนมีช่วงเวลาแต่ละช่วงแตกต่างกันในการดำรงชีวิตที่ผ่านมา หากผู้สูงอายุไม่มีความเจ็บป่วย มีความรู้ในการดูแลสุขภาพตนเอง มีการออกกำลังกาย ดำรงชีวิตได้อย่างมีคุณภาพ มีกิจกรรมร่วมกับครอบครัวและชุมชนอย่างต่อเนื่อง ผู้สูงอายุเหล่านี้จะมีคุณภาพชีวิตที่ยาว นาน

5) ผู้สูงอายุไม่มีอะไรจะให้กับผู้อื่น โดยความจริงแล้วผู้สูงอายุส่วนใหญ่ยังคงมีความสามารถด้านต่างๆ ที่จะให้ความช่วยเหลือครอบครัว ชุมชนและสังคม ได้ในแบบต่างๆ ผู้สูงอายุส่วนใหญ่แม้จะมีรายได้น้อยลงแต่การมีจิตอาสาช่วยงานโครงการต่างๆ ในชุมชนด้วยความสมัครใจนับว่าเป็นการให้ที่มีความหมายต่อคุณค่าของตนเองและสังคม ขณะเดียวกันผู้สูงอายุยังคงทำงานที่ไม่มีค่าตอบแทนหรือไม่สามารถวัดในเชิงปริมาณได้ เช่น การช่วยกิจกรรมของครอบครัว การเลี้ยงเด็ก การดูแลตนเอง การรับจ้าง การค้าขายเล็กๆ น้อยๆ นอกจากนี้ผู้สูงอายุที่สมัครใจเป็นครูอาสาสมัคร เป็นผู้นำชุมชน หรือใช้ความรู้ ความสามารถและความชำนาญเฉพาะด้านของแต่ละบุคคลร่วมในกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน

6) ผู้สูงอายุเป็นภาระของสังคม โดยความจริงแล้วผู้สูงอายุส่วนใหญ่ยังคงทำงานอยู่ทั้งงานที่ได้รับเงินและไม่ได้รับเป็นตัวแทน ดังนั้นประชากรสูงวัยจึงยังคงมีส่วนในระบบเศรษฐกิจ ความสามารถในการพึ่งพาตนเองนี้ยังช่วยลดอัตราส่วนการพึ่งพาสังคมลงด้วย

จากความเชื่อที่ผิดไปจากความเป็นจริงดังกล่าวข้างต้น หากมีการทำความเข้าใจเสียใหม่ด้วยมุมมองที่เน้นการค้นหาคักยภาพของผู้สูงอายุแล้ว ภาระของสังคมในการดูแลผู้สูงอายุก็จะลดลง ขณะเดียวกันมีสุขภาพและคุณภาพชีวิตที่ดี สร้างเสริมศักยภาพที่มีอยู่ของผู้สูงอายุให้คงอยู่หรือเพิ่มขึ้น ผู้สูงอายุเหล่านี้ก็สามารถเป็นกำลังสำคัญในการช่วยพัฒนาชุมชนและสังคมได้เป็นอย่างดี ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยในต่างประเทศ (Dietz,1990;Smith et.,2004) ที่พบว่าผู้สูงอายุมีการปรับตัวได้เมื่อเข้าสู่วัยชรา เนื่องจากประสบการณ์ที่สั่งสมมา ตลอดจนผู้สูงอายุไม่มีความกังวลหรือหดหู่หวาดกลัวดังที่ถูกต้องข้อสังเกต หากได้รับหนุนเสริมหรือทดแทนความเสื่อมถอยทางร่างกายด้วยปัจจัยแวดล้อมที่เหมาะสมและให้โอกาสได้ทำภาระหน้าที่ที่สอดคล้องกับประสบการณ์ ความรู้ความชำนาญของแต่ละบุคคล ก็จะสามารถเอื้อประโยชน์ต่อผู้สูงอายุเองและสังคมได้อย่างมาก

ดังนั้นประเด็นคำถามที่น่าสนใจคือ สังคมจะวางบทบาทของผู้สูงอายุไว้ตรงไหน ? เนื่องจากในอดีตที่ผ่านมา ผู้สูงอายุนับว่าเป็นบุคคลที่ผ่านประสบการณ์ของชีวิตและการทำงานเป็นระยะเวลาที่ยาวนาน จึงอาจกล่าวได้ว่าผู้สูงอายุเป็นทรัพยากรบุคคลที่มีคุณค่าในสังคม และหากพิจารณาจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์พบว่าผู้สูงอายุในสังคมไทยมีบทบาทในสังคมอย่างมาก ดังที่ สมศักดิ์ ศรีสันติกุล (2539) กล่าวว่า เนื่องจากเป็นสังคมเกษตรกรรมที่ยังไม่มีความเจริญทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีมากนัก ความรู้ด้านเกษตรและความรู้ด้านอื่นๆ จึงได้รับการถ่ายทอดจากผู้สูงอายุโดยตรง ผู้สูงอายุในอดีตจึงมีบทบาทที่หลากหลาย ได้แก่ บทบาทการเป็นครูตลอดชีวิตของลูกหลาน บทบาทในการเป็นที่ปรึกษา บทบาทในการเป็นที่ปรึกษาคอยตัดสินใจเกี่ยวกับกิจกรรมในครอบครัวและชุมชน บทบาทเป็นผู้นำทางสาธารณสุขหรือหมอฟันบ้าน บทบาทเป็นผู้นำทางการเมืองที่ได้รับการยกย่องเลือกให้เป็นกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน

จากสถานการณ์และบทบาททางสังคมของผู้สูงอายุในอดีตดังกล่าว ผู้สูงอายุได้ถูกกำหนดบทบาทในฐานะ “ผู้อาวุโส” ซึ่งต่างได้รับความเคารพนับถือจากคนในครอบครัวและชุมชน ให้เป็นผู้นำทางความรู้ ความคิด และความเชื่อ เนื่องจากสังคมไทยเป็นสังคมเกษตรกรรม การเรียนรู้ของบุคคลในสังคมเกี่ยวกับอาชีพในชีวิต เช่น ชาวไร่ชาวนาก็เรียนรู้การทำงานจากพ่อแม่หรือ บรรพบุรุษของตนเอง ซึ่งเป็นการเรียนรู้จากผู้สูงอายุเพราะในอดีตยังไม่มีโรงเรียนวิชาชีพเหมือนในปัจจุบัน ในสังคมนอกบ้านผู้สูงอายุจะเป็นผู้นำในกิจกรรมต่างๆ ของชุมชนและสังคม เพราะเป็นผู้รู้ในเรื่องขนบธรรมเนียมประเพณี รวมทั้งการกำหนดเวลาที่เหมาะสมต่อการดำเนินพิธีกรรมต่างๆ นอกจากนั้นยังเป็นที่รักของคนในหมู่บ้านและชุมชน สังเกตได้จากการได้รับการแต่งตั้งให้เป็นผู้ใหญ่บ้าน กำนัน หรือ ผู้นำทางศาสนา เป็นต้น ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ ลัดดา สุทนต์ เรื่อง การใช้ภูมิปัญญาของผู้สูงอายุเพื่อสนับสนุนการจัดกิจกรรมของชมรมผู้สูงอายุ : ศึกษากรณีชมรมผู้สูงอายุในเครือข่ายของสภาผู้สูงอายุแห่งประเทศไทย พบว่าบทบาทของผู้สูงอายุที่สำคัญคือ การเป็นผู้ถ่ายทอดภูมิปัญญาผ่านพิธีกรรมทางศาสนา ประเพณีวัฒนธรรม และการปฏิบัติที่สามารถนำไปใช้ประกอบอาชีพได้ เช่น การเย็บเสื้อผ้าแบบไทย การทำดอกไม้ประดิษฐ์ เป็นต้น

หากแต่ในปัจจุบันบทบาทของผู้สูงอายุทั้งในครอบครัวและสังคมก็ลดลงไปเหลือเพียงผู้สูงอายุหรือคนแก่ที่ไม่มีบทบาททางสังคม และเป็นเสมือนบุคคลที่ไร้ความสามารถ ไม่สามารถสร้างฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมให้กับครอบครัวได้ และถูกมองข้ามความสำคัญไป นอกจากนั้นแล้วผู้สูงอายุยังพบกับปัญหาในเรื่องสุขภาพ เนื่องจากผู้สูงอายุภูมิคุ้มกันต่ำลงและมีโอกาสเกิดโรคต่างๆ ได้สูง ร่างกายที่เคยสมบูรณ์ ไปไหนมา

ชุมชนซึ่งเป็นการสื่อสารระหว่างผู้ส่งสารและผู้รับสารที่มีความแตกต่างระหว่างวัย ซึ่งเป็นต้นตออย่างหนึ่งของผู้สูงอายุที่เกิดจากการสังสมประสบการณ์

อีกงานวิจัยหนึ่งที่ชี้ให้เห็นถึงภาพของผู้สูงอายุที่มีความเข้มแข็งหรือผู้สูงอายุที่มีศักยภาพ คือ งานวิจัยของ กำจร หลุยยะพงศ์ (2552) ซึ่งศึกษาอัตลักษณ์ของแกนนำชมรมผู้สูงอายุ ต.โพธิ์ไทรงาม จ. พิจิตร ที่สะท้อนให้เห็นว่าผู้สูงอายุสามารถกำหนดอัตลักษณ์ของตนเองให้มีบทบาทของ “ผู้สูงอายุที่เข้มแข็งและช่วยเหลือสังคม” “ผู้เชี่ยวชาญ” “ผู้เสียสละ” “ผู้มีความคิดสร้างสรรค์” “ผู้สู้บทอด” ฯลฯ โดยการพัฒนาตนเองและระดมความร่วมมือจากทุกฝ่าย เพื่อพัฒนาให้กลุ่มแกนนำและสมาชิกในชมรมมีความเข้มแข็ง จนในที่สุดเมื่อเข้มแข็งแล้วก็นำไปสู่การพัฒนาให้ชุมชนเข้มแข็งควบคู่ไปด้วย ส่งผลให้ผู้สูงอายุได้ตระหนักในคุณค่าของตนเองแล้ว ยังรื้อฟื้นอัตลักษณ์ของผู้สูงอายุที่จางหายไปให้กลับมาใหม่ในฐานะ “ปราชญ์” และ “ผู้เข้มแข็ง”

1.1.2 ผู้สูงอายุ : สื่อบุคคลที่ควรเสริมพลังความสามารถทางการสื่อสาร

จากงานวิจัยเกี่ยวกับสื่อบุคคลที่ผ่านมาได้ข้อค้นพบว่า “สื่อบุคคล” มีคุณสมบัติหลายประการที่ทำให้ “สื่อบุคคล” แตกต่างจากสื่ออื่นๆ ซึ่งส่งผลให้เป็นสื่อที่มีคุณูปการต่อการพัฒนาชุมชนอย่างยิ่ง คือ เป็นสื่อที่ใช้ง่าย ไม่ต้องมีค่าใช้จ่ายสูง เป็นสื่อที่ใช้การสื่อสารระหว่างบุคคลที่มีรูปแบบของการสื่อสารสองทาง (Two-way communication) ทำให้ผู้ส่งสารและผู้รับสารสามารถโต้ตอบกันได้ทันทีหากเกิดข้อสงสัย จึงเป็นสื่อที่มีศักยภาพในการสร้างความเข้าใจได้สูงทั้งในด้านเนื้อหา และความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชน

โดยเฉพาะคุณสมบัติที่สำคัญยิ่งของสื่อบุคคล คือ ความน่าเชื่อถือ (Credibility) และได้รับความไว้วางใจ (Trustworthiness) คุณสมบัติทั้งสองประการนี้มักพบในสื่อบุคคลประเภทคนในชุมชนอยู่แล้ว และเป็นคุณสมบัติที่จำเป็นต้องใช้เวลาสร้างและสั่งสมนาน ซึ่งโดยพื้นฐานแล้วสื่อบุคคลที่เป็นผู้สูงอายุน่าจะมีแนวโน้มที่จะมีคุณสมบัติทั้งสองประการดังกล่าว เนื่องจากผู้สูงอายุมีข้อเด่นในเรื่องของประสบการณ์ชีวิตหรือ “อาบน้ำร้อนมาก่อน” ตัวอย่างเช่น สื่อบุคคลบางคนมีภูมิหลังหรือประสบการณ์การทำงานและประสบการณ์ชีวิตที่เอื้อต่อการทำบทบาทหน้าที่สื่อบุคคล เช่น เคยไปใช้ชีวิตในต่างประเทศ เป็นนักพูดประจำโรงเรียนมาก่อน เคยรับราชการมาก่อนทำให้มีความถนัดในการเขียน หรือเป็นคนที่ชอบอ่านหนังสือจึงเป็นคนที่รู้ข้อมูลมาก เป็นต้น

ไหนสะดวกก็ไม่เหมือนก่อน ทำให้ผู้สูงอายุเกิดความเครียดได้ ปัญหาเรื่องการเงินก็เป็นปัญหาสำคัญอีกประการหนึ่ง ผู้สูงอายุส่วนใหญ่ไม่ได้ออกไปทำงาน นอกจากอยู่กับบ้านคอยให้ลูกหลานเลี้ยงดู จึงทำให้ผู้สูงอายุไม่ค่อยมีรายได้ในการใช้จ่าย และปัญหาทางสังคม ผู้สูงอายุยิ่งอายุมากขึ้นเพื่อนร่วมรุ่นก็ล้มหายตายจากไป โดยเฉพาะคู่สมรส ทำให้เกิดความรู้สึกเหงาหวั่นไหวด้วยกันผู้สูงอายุมักถูกมองว่าเป็นคนที่ไร้สมัย มีการดำรงชีวิตที่ไม่สอดคล้องกับสภาพการณ์ปัจจุบันหรือสภาพการณ์ที่พวกเขาประสบอยู่ที่ต้องทันสมัย ผู้สูงอายุมักถูกมองว่าเป็นภาระที่จะต้องเลี้ยงดู ซึ่งมีผลทำให้ผู้สูงอายุบางคนต้องอยู่อย่างโดดเดี่ยวหรือขาดการเอาใจใส่ที่ดีพอ และถูกทอดทิ้งให้อยู่ตามลำพัง ไม่มีลูกหลานคอยดูแล

นอกจากนี้ปรากฏการณ์ดังกล่าวยังสอดคล้องกับผลการวิจัยของ มัลลิกา มัตติโก และคณะ (2542) ซึ่งศึกษาสถานภาพและบทบาทในสังคมของผู้สูงอายุในเขตภาคเหนือ ที่พบว่าบทบาทของผู้สูงอายุในการเป็นผู้นำครอบครัวเริ่มต้นคลอนหรือถูกโอนอำนาจไปให้บุตร บทบาทที่เคยเป็นที่ปรึกษาและเป็นผู้ตัดสินใจเรื่องต่างๆ ในครอบครัว กลายเป็นบทบาทของผู้รับรื้อรับฟังเรื่องต่างๆ ที่ผ่านการตัดสินใจของบุตรหลานมาแล้ว บทบาทหน้าที่ส่วนใหญ่กลายเป็นหน้าที่ของบุตรหลาน โดยช่วงการเปลี่ยนผ่านจากบทบาทที่เคยมีความมั่นคง มีอำนาจ เข้าสู่บทบาทของผู้สูงอายุที่มีอำนาจลดลง เป็นบทบาทที่ถูกสั่นคลอนด้วยความเสื่อมทางร่างกายกลายเป็นบทบาทที่ต้องพึ่งพา ส่งผลให้ผู้สูงอายุในเขตพื้นที่ภาคเหนือมีทัศนคติต่อบทบาทของตน เองว่า ผู้สูงอายุควรทำกิจกรรมในบ้าน (ร้อยละ 55.2) แทนการทำบทบาทของผู้หาเลี้ยงครอบครัว และควรเปลี่ยนบทบาทจากหัวหน้าครอบครัวมาเป็นผู้พึ่งพาอาศัย เป็นผู้รับมากกว่าผู้ให้ ผู้สูงอายุส่วนใหญ่จึงรู้สึกว่าตนเองหมดคุณค่าและหมดความสำคัญและทำดีที่สุดก็ยอมรับบทบาทใหม่ คือ บทบาทของผู้สูงอายุที่อยู่ดูแลบ้านและเลี้ยงเด็ก

จากสถานการณ์บทบาทในปัจจุบันของผู้สูงอายุดังกล่าวมาข้างต้น สังคมควรตระหนักและหาแนวทางในการเกื้อหนุนและกำหนดบทบาทของผู้สูงอายุให้สอดคล้องกับความเป็นจริง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง

ประการแรก ในแง่จำนวนปริมาณของผู้สูงอายุที่เพิ่มขึ้นทุกปี จนกลายเป็นกลุ่มวัยที่มีจำนวนมากที่สุดในสังคมไทยขณะนี้ สังคมจะวางบทบาทของผู้สูงอายุไว้ที่ตรงไหน เนื่องจากปัจจุบันเป็นกลุ่มวัยที่ถูกกำหนดบทบาทให้เป็นผู้พึ่งพิง และคนทั่วไปมีมุมมองต่อผู้สูงอายุในฐานะภาระสังคมที่ต้องโอบอุ้มช่วยเหลือ ซึ่งผู้วิจัยมีความเห็นว่าควรค้นหาศักยภาพของผู้สูงอายุที่ยังเหลืออยู่และเสริมสร้างพัฒนาศักยภาพนั้นให้เป็นประโยชน์

ต่อการพัฒนาชุมชนและสังคม โดยงานวิจัยนี้จะเน้นศึกษาศักยภาพที่เกิดจากต้นทุนทั้งจากตัวผู้สูงอายุเองและภายในชุมชน และจากปัจจัยภายนอกชุมชน

ประการที่สอง ค่านิยมของคนส่วนใหญ่ในสังคมที่มีต่อผู้สูงอายุซึ่งคลาดเคลื่อนไปจากความเป็นจริงรวมทั้งจากผลการวิจัยต่างๆ ที่ยืนยันถึงทัศนคติของผู้สูงอายุที่มีต่อตนเองว่าเป็นบุคคลที่ควรพักผ่อนอยู่กับบ้านเนื่องจากหมดประโยชน์นั้น ล้วนแล้วแต่เป็นทัศนคติที่เกิดขึ้นจากพฤติกรรมและการได้รับการปฏิบัติของครอบครัวและสังคม ส่งผลให้ผู้สูงอายุมีมุมมองต่อตนเองว่าไร้คุณค่า ซึ่งในความเป็นจริงแล้วยังมีผู้สูงอายุอีกจำนวนมากที่เป็นผู้สูงอายุเนื่องจากเกณฑ์เรื่องอายุกำหนดให้เป็น หากแต่ยังเป็นบุคคลที่มีสุขภาพแข็งแรง มีประสบการณ์ความสามารถที่ยังคงเป็นประโยชน์ต่อการทำงานด้านอื่นๆ โดยเฉพาะการทำกิจกรรมเพื่อสังคมหรือการพัฒนาชุมชน จึงเป็นที่น่าเสียดายที่ผู้สูงอายุอีกจำนวนมากไม่ได้ใช้ศักยภาพที่ยังคงมีอยู่ในการทำงานเพื่อสังคม ขณะเดียวกันก็ไม่ได้เสริมสร้างศักยภาพด้านอื่นและด้านใหม่ๆ ที่ยังคงสามารถเรียนรู้ได้เพื่อใช้ในการทำงานด้านพัฒนา ผู้วิจัยมีความเห็นว่าผู้สูงอายุมีความหลากหลายเหล่านั้นไม่ควรถูกกำหนดบทบาทให้เป็นผู้สูงอายุที่ไร้ประโยชน์ เฉกเช่นเดียวกัน เนื่องจากในความเป็นจริงแล้วผู้สูงอายุเป็น “ต้นทุนทางสังคม” อย่างหนึ่งที่คนในชุมชนควรให้ความสนใจในฐานะผู้มีประสบการณ์ ภูมิปัญญาและองค์ความรู้ ซึ่งใช้เวลาในการสั่งสมด้วยระยะเวลาอันยาวนานนั้น สังคมจึงสมควรวางบทบาทให้ผู้สูงอายุเหล่านี้ได้ใช้ต้นทุนทางสังคมวัฒนธรรมที่มีอยู่ในการรักษาคุณค่าของตัวผู้สูงอายุเองในฐานะปัจเจก ขณะเดียวกันก็จะสืบทอดและดำรงรักษาต้นทุนทางวัฒนธรรมของชุมชนด้วย

แม้ว่าผู้สูงอายุจะถูกกำหนดบทบาททางสังคมให้เป็นผู้อ่อนแอ หรือกลายเป็นกลุ่มคนที่ไร้อำนาจปราศจากคุณค่าดังกล่าวก็ตาม หากแต่ยังมีปรากฏการณ์ของผู้สูงอายุในอีกหลายกรณีในอีกฟากฝั่งหนึ่งของสังคมไทย ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงอัตลักษณ์ของผู้สูงอายุในแบบที่พวกเขาเป็นผู้กำหนดเอง ตัวอย่างเช่น งานวิจัยของ รัตติกาล เจนจัด (2548) ซึ่งศึกษาถึงกลุ่มผู้เฒ่าผู้แก่แห่งบ้านป่าแดด จังหวัดเชียงราย ที่สร้างพลังของผู้สูงอายุโดยการรวมกลุ่มกันทำกิจกรรมของเล่นพื้นบ้านเพื่อสอนเด็กๆ ในชุมชน ส่งผลให้เยาวชนมีความรู้ในด้านวัฒนธรรมและสำนึกเรื่องการรักษาป่า ขณะเดียวกันกิจกรรมดังกล่าวส่งผลให้ผู้สูงอายุรู้สึกว่าคุณค่าและประโยชน์ต่อชุมชนด้วย

นอกจากนี้งานวิจัยนี้สะท้อนประเด็นที่น่าสนใจในเรื่องความสามารถทางการสื่อสารที่ผู้สูงอายุใช้ในกระบวนการถ่ายทอดศิลปะการทำของเล่นพื้นบ้านให้กับเด็กใน

หากพิจารณาคุณลักษณะเด่นของสื่อบุคคลในมิติด้านการสื่อสารแล้ว ยังพบว่า ข้อเด่นของสื่อบุคคล คือ ใช้การสื่อสารสองทาง (Two-ways communication) ในลักษณะเห็นหน้าค่าตากันซึ่งเป็นวิธีการสื่อสารที่สามารถทำให้เกิดปฏิสัมพันธ์ (Interaction) และการโต้ตอบทาง การสื่อสารระหว่างผู้สารและผู้รับสารได้ (Feedback) ดังนั้นสื่อบุคคลจึงมีอิทธิพลต่อผู้รับสารในฐานะเป็น “เนื้อหาสาร” ได้ ดังเช่นที่ McLuhan (1987) ได้เสนอว่า “เพียงแค่ตัวสื่อก็เป็นสารแล้ว” (The medium is the message) เมื่อสื่อบุคคลสามารถแปลงตัวเองให้เป็นสารได้ ก็สามารถให้ความหมายและกำหนดความหมายได้ด้วยการกระทำหรือการกระทำให้เห็นเป็นแบบอย่างเพื่อให้ปฏิบัติตาม หรือที่เรียกว่า “สื่อสารด้วยการกระทำ” (Action for Communication) ดังนั้นการสร้างและพัฒนาเด็กและเยาวชนในชุมชนให้เข้าไปในทิศทางใด สื่อบุคคลที่เป็นผู้สูงอายุน่าจะเป็นต้นแบบเพื่อนำไปสู่การอบรมบ่มเพาะได้เป็นอย่างดี

ตัวอย่างเช่น หากสื่อบุคคลที่เป็นผู้นำชุมชนต้องการสื่อสารให้ชาวบ้านเข้าใจว่าการออกกำลังกายทำให้มีสุขภาพที่ดีทั้งกายและใจ สื่อบุคคลนั้นอาจออกกำลังกายเป็นประจำให้ชาวบ้านเห็นเป็นแบบอย่าง เป็นต้น หรือดังกรณีศึกษาของงานวิจัยนี้ที่ลุงจันทร์และป้าพรรณ ผู้สูงอายุที่เป็นผู้ก่อตั้งชมรมอนุรักษ์จักรยาน ใช้กิจกรรมการขี่จักรยานเป็นสื่อในการสอนเด็กๆ ในชุมชนให้เป็นคนดี โดยการขี่จักรยานไปวัดฟังเทศน์ การสอนให้ออมเงินวันละบาทเพื่อซื้อจักรยานเองไม่ต้องรบกวนเงินของพ่อแม่ เป็นต้น

แม้สื่อบุคคลจะมีข้อเด่นดังกล่าวข้างต้น อีกด้านหนึ่งของสื่อบุคคลก็มีข้อจำกัดเช่นกัน โดยเฉพาะเรื่องความถูกต้องของข้อมูลข่าวสารในขณะที่ส่งต่อข้อมูลข่าวสารเป็นทอดๆ ในกระบวนการสื่อสารสองข้างหวนั้น การใช้ “สื่อบุคคล” จึงควรพิจารณาถึงกระบวนการสื่อสารขาเข้า (Input) ของสื่อบุคคลนั้นด้วย เช่น เป็นผู้ที่มีใจแสวงหาข้อมูลข่าวสารจากหลากหลายแหล่งข้อมูลหรือไม่ เป็นผู้ที่มีทักษะในการเลือกสาร เป็นผู้ที่มีทักษะในการแปลงสาร (Message Transmission) เป็นต้น ซึ่งลักษณะดังกล่าวเป็นปัจจัยสำคัญที่เอื้อต่อความถูกต้องของข้อมูลข่าวสารที่จะส่งไปยังผู้รับสาร ลักษณะดังกล่าวแม้ว่าจะเป็นไปได้ยากที่จะมีอย่างครบถ้วนในตัวสื่อบุคคลหนึ่งๆ หากแต่สามารถเสริมพลัง (Empower) ให้แก่ “สื่อบุคคล” ได้ถ้าสื่อบุคคลนั้นมีความเข้าใจในความสำคัญและบทบาทหน้าที่ของตนตลอดจนความสำคัญของความถูกต้องของข้อมูลข่าวสาร ตลอดจนการเสริมพลังให้เกิดทักษะด้านต่างๆ อยู่เสมอ “สื่อบุคคล” จะเป็นสื่อที่มีศักยภาพและคุณภาพต่อการเสริมสร้างชุมชนเป็นอย่างดี

เมื่อประสิทธิภาพในการสื่อสารของ “สื่อบุคคล” ขึ้นอยู่กับ “ความสามารถ หรือศักยภาพของตัวสื่อบุคคล” ล้วนๆ ดังนั้นหากพิจารณาประเด็นเรื่อง “การพัฒนาตัวสื่อ บุคคล” ดูเหมือนจะเป็นข้อได้เปรียบของสื่อประเภทนี้ ซึ่งในการพัฒนาสื่อบุคคลเพื่อการ สื่อสารเรื่องสุขภาพนั้น หากใช้กรอบวิธีคิดว่า ผู้ที่ทำหน้าที่เป็น “สื่อบุคคล” สามารถเป็นได้ทุก องค์ประกอบทางการสื่อสาร (S-M-C-R) ดังกล่าวไว้ในหัวข้อต้นๆ ของบทความ จะเห็นว่า บุคคลที่จะทำหน้าที่เป็น “สื่อ” ในการถ่ายทอดข้อมูลข่าวสารไปยังชาวบ้านอย่างมี ประสิทธิภาพนั้น จำเป็นต้องพัฒนาตัวเองทั้งในฐานะ “ผู้ส่งสาร” และ “ผู้รับสาร”

โดยการพัฒนาสื่อบุคคลในฐานะเป็น “ผู้ส่งสาร” นั้น เป็นการพัฒนาหรือ สร้างศักยภาพในการเป็นสื่อกลางการถ่ายทอดข้อมูลข่าวสาร ซึ่งเป็นกระบวนการสื่อสารขา ออก ได้แก่ วิธีการสื่อสาร วิธีการเลือกเนื้อหา วิธีการแปลงเนื้อหาให้ชาวบ้านเข้าใจได้ง่ายขึ้น ส่วนการพัฒนาสื่อบุคคลให้เป็นผู้รับสารที่มีประสิทธิภาพ สามารถกระทำได้โดยเสริม ศักยภาพสื่อบุคคลให้เข้าใจเรื่องการสื่อสารอย่างรอบด้าน โดยเฉพาะการแสดงบทบาทหน้าที่ ในการเป็นผู้รับสาร ซึ่งเป็นการทำหน้าที่ในกระบวนการสื่อสารขาเข้า ได้แก่ วิธีการหาข้อมูล หรือความรู้ในเรื่องที่จะทำการสื่อสารนั้นเป็นอย่างดีในส่วนของกรับข้อมูลเรื่องสุขภาพจาก หน่วยงานอนามัย สื่อมวลชน สาธารณสุข ซึ่งต้องมีกระบวนการเลือกรับ ตรวจสอบ และทำ ความเข้าใจข้อมูลเหล่านั้นก่อนทำหน้าที่ส่งต่อไปยังชาวบ้านในชุมชน

กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า ยังคงมีผู้สูงอายุอีกจำนวนมากที่มีศักยภาพในการ ทำงานด้านการพัฒนาชุมชนได้ หากได้รับการพัฒนาในด้านต่างๆ และสิ่งหนึ่งที่มีความ สำคัญต่อการพัฒนาชุมชน คือ “ความสามารถทางการสื่อสาร” (Communication competency) ซึ่งตามแนวคิดเรื่องความสามารถทางการสื่อสารระบุไว้ว่า ผู้ที่มีความสามารถ ทางการสื่อสารต้องเป็นผู้ที่สามารถประยุกต์ใช้องค์ประกอบ 3 ประการ ได้แก่ ความรู้ (Knowledge) ทักษะการสื่อสาร (Communication skill) และ กลยุทธ์การสื่อสาร (Strategic communication) หรือในความหมายว่า “การรู้จักใช้รูปแบบการสื่อสารให้เหมาะสมกับ สถานการณ์และความรู้” (Knowledge + How to use knowledge) หรือกล่าวให้แคบลงมา ก็คือ ความสามารถในการนำทักษะต่างๆ ทั้งทางกาย จิตใจ และความรู้ทางสังคมวัฒนธรรม มาประสานกันอย่างสอดคล้องกับบริบททางการสื่อสารนั่นเอง ดังนั้นในการพัฒนาสื่อบุคคล ให้เป็นนักสื่อสารสุขภาพนั้น จำเป็นต้องทำการเสริมศักยภาพ (empower) ทั้งในเรื่องความรู้ ด้านสื่อ และด้านสุขภาพ ตลอดจนฝึกอบรมในเรื่องทักษะการสื่อสารต่างๆ ได้แก่ ทักษะการ วิเคราะห์ผู้รับสาร การวิเคราะห์บริบทชุมชน ทักษะการแปลงสาร ทักษะการใช้สื่อประเภท ต่างๆ เป็นต้น

1.1.3 ต้นทุนเดิม : ปัจจัยสำคัญในการทำงานพัฒนาของผู้สูงอายุ

ลุงจันทร์และกับป่าพรรณ เป็นคนยากจนมาก่อน ต่อมาได้ไปทำงานที่ประเทศออสเตรเลีย มานะบากบั่นเก็บหอมรอมริบจนพอมีฐานะระดับหนึ่งและกลับมาใช้ชีวิตที่บ้านเกิด เมื่อใช้ชีวิตอยู่ในต่างประเทศเป็นเวลากว่า 10 ปี ดังนั้นต้นทุนด้านภาษาจึงเป็นสิ่งที่ลุงกับป่าสามารถนำมาใช้พัฒนาเด็กและเยาวชนในชุมชนได้เป็นอย่างดี และเริ่มต้นกับหลานๆ ของตนเองเป็นอันดับแรก แรกเริ่มเดิมทีหลานๆ ของลุงกับป่าแวะมาเยี่ยมเยียนเป็นประจำ ลุงกับป่าจึงต้องการสอนภาษาอังกฤษให้หลานๆ ต่อมาเพื่อนๆ หลานในละแวกใกล้เคียงก็อยากมาเรียนด้วย จนกระทั่งขยายเป็นกลุ่มใหญ่ ลุงกับป่าเริ่มสังเกตเห็นว่าเด็กบางคนปั่นจักรยานมาเรียน บางคนไม่มีจักรยานก็ต้องเดินมาเรียนทุกวันเสาร์ ลุงกับป่าจึงคิดจะสอนให้เด็กในละแวกนั้นปั่นจักรยานเป็น ประกอบกับตอนสมัยอยู่ที่ประเทศออสเตรเลีย ทั้งสองคนปั่นจักรยานอยู่เสมอ จึงได้เห็นและเรียนรู้วิธีการใช้จักรยานอย่างถูกต้องมาก่อน ซึ่งเป็นต้นทุนทางความรู้อีกอย่างหนึ่งที่ได้นำมาใช้สอนเด็กๆ ได้ แต่ด้วยความที่เด็กส่วนใหญ่ฐานะยากจนไม่สามารถซื้อหาจักรยานได้ ลุงกับป่าซึ่งเคยยากจนมาก่อนเช่นกันจึงเกิดแรงบันดาลใจที่จะพัฒนาเด็กๆ เหล่านี้ให้เป็นเด็กดี

จุดเริ่มต้นของการเป็นเด็กดีคือ เริ่มจากการตั้งใจเรียน ให้มาเรียนภาษากับลุงป่าเพื่อใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ ไม่ไปเกรหรือมั่วสุมติดยา และรางวัลของการเป็นเด็กดีอย่างแรกก็คือ การจะได้เป็นเจ้าของจักรยานด้วยตัวเอง ด้วยการเก็บออมวันละ 1 บาท ดังนั้นเป้าหมายหลักลุงกับป่าก่อตั้งชมรมอนุรักษ์จักรยานขึ้นก็เพื่อสร้างโอกาสให้เด็กเหล่านี้

ประสบการณ์ของลุงกับป่าในเรื่องความบากบั่นมุ่งมั่นะ จึงกลายเป็นแบบเรียนเบื้องต้นของการเดินทางไปสู่เป้าหมายที่ตั้งไว้ ดังนั้นลุงกับป่าจึงสอนเด็กๆ ด้วย "กฎ 5 อ." ได้แก่ กินอาหารดี ออกกำลังกายให้ร่างกายแข็งแรง ทำอารมณ์ให้แจ่มใส เพื่อให้มีสติในขณะปั่นจักรยาน สอนให้เด็กๆ ให้โอกาสเพื่อนๆ ได้ร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน และเด็กๆ ต้องออมเงินวันละ 1 บาททุกวัน โดยแนวคิดดังกล่าว ลุงและป่าได้คิดขึ้นจากความรู้และประสบการณ์ในการดูแลสุขภาพของตนเองและจากการดูแลพ่อแม่ตอนท่านเจ็บป่วย 3 อ. แรก คือ กินอาหารดี ออกกำลังกาย และ ทำอารมณ์ให้แจ่มใส จากนั้นเมื่อมาทำงานพัฒนาเด็กๆ ในชมรมอนุรักษ์จักรยานจึงเพิ่มเติมขึ้นอีก 2 อ. คือ อ.โอกาส และ ออมเงิน

กฎ 5 อ. ข้างต้น ลุงและป่าอธิบายว่า

อ. ที่หนึ่ง คือ อาหาร เป็นการสอนให้เด็กๆ กินอาหารที่มีคุณประโยชน์ต่อร่างกาย ซึ่งเป็นการเตรียมความพร้อมของคนปั่นจักรยานในเรื่องสุขภาพกาย

ขณะเดียวกันก็ให้รู้จักแบ่งปันและเอื้อเฟื้อขนมหรืออาหารที่นำมากับเพื่อนๆ ในชมรม ซึ่งเป็นการสร้างความสามัคคีและส่งเสริมสุขภาพสังคมอีกทางหนึ่ง

อ. ที่สอง คือ ออกกำลังกาย เป็นการสอนให้เด็กๆ ออกกำลังกายอย่างถูกวิธี ด้วยการสอนให้รู้จักส่วนประกอบของจักรยาน วิธีการขี่จักรยานที่ถูกต้อง รวมทั้งการอบรมเรื่องกฎจราจรเพื่อความปลอดภัย ซึ่งเป็นการสอนให้เด็กรู้เท่าทัน “สื่อจักรยาน” อย่างถ่องแท้ก่อนจะใช้สื่อนั้น

อ. ที่สาม คือ อารมณ์ เป็นการสอนให้เด็กๆ ทำจิตใจให้ร่าเริงแจ่มใสและมีสติในขณะที่ขี่จักรยาน ซึ่งการมีสติเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่ง เพราะนอกจากต้องรู้เท่าทันจักรยานเป็นอย่างดีแล้ว จำเป็นต้องรู้เท่าทันตนเองทั้งในเรื่องความพร้อมของกายหรือกำลังของตน และความพร้อมในเรื่องจิตใจและอารมณ์ด้วย มิฉะนั้นอาจเกิดการล้มคว่ำคะมำหงายกลายเป็นจักรยานขี่คนแทนที่จะเป็นคนที่ขี่จักรยาน

อ. ที่สี่ คือ โอกาส เป็นการสอนให้เด็กๆ ที่มาจากต่างบ้านต่างครอบครัว ได้มีโอกาสได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้สังคมและวัฒนธรรมซึ่งกันและกัน รวมทั้งการสร้าง “โอกาส” ในการเรียนรู้ถึงการได้เป็นเจ้าของจักรยาน “ด้วยตัวเอง” เท่าๆ กัน

อ. ที่ห้า คือ ออมเงิน เป็นการสอนให้เด็กๆ ออมวันละ 1 บาท ทำให้เด็กรู้จักค่าของเงิน และมีมานะในการออม รวมทั้งการสอนให้เด็กซ่อมจักรยานเองเพื่อประหยัดค่าใช้จ่ายในการซ่อมบำรุง และที่สำคัญคือ เด็กได้รู้จักรักของใช้ของตนเองเพราะกว่าจะได้จักรยานมาต้องใช้เวลาในการออม ซึ่งเป็นการติดตั้งวิธีคิดในการต่อต้านกระแสบริโภคนิยมเป็นอย่างดี และประเด็นที่น่าชื่นชมคือ ลูกจันทร์และป้าพรรณใช้ตัวเองไปค้าประกันที่ร้านจักรยานให้เด็กๆ เอาจักรยานมาใช้ก่อนแล้วค่อยผ่อนทีหลัง ซึ่งเป็นการสร้างพันธะสัญญาที่เป็น “สัญญาใจ” จึงยิ่งทำให้เด็กๆ เกิดวินัยในการออมอย่างเคร่งครัดมากขึ้น

นอกจากมี “กฎ 5 อ.” เป็นแบบเรียนเบื้องต้นในการสอนเด็กแล้ว หากพิจารณาจุดหมายปลายทางของการปั่นจักรยานแต่ละครั้ง พบว่าส่วนใหญ่ในวันอาทิตย์จะปั่นจักรยานเพื่อไปวัดฟังธรรม ซึ่งเป็นการพาเด็กเข้าสู่สถาบันทางศาสนาที่นับวันคนจะยิ่งห่างไกลออกไป และบางอาทิตย์ก็ปั่นจักรยานไปชมสวนเกษตร หรือดูสิ่งแวดล้อมรอบๆ หมู่บ้าน ก็เป็นการสอนให้เด็กๆ รู้จักรักถิ่นกำเนิดและสำนึกถึงชาติกำเนิดจากอาชีพเกษตรกรรม การปั่นจักรยานอย่างมีจุดหมายปลายทางดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงการให้จักรยานเป็น “สื่อ” ในการปั่นเด็ก ที่มีใช่เพียงการปั่นธรรมดาๆ ด้วยการให้โอกาสหรือสิ่งที่เด็กอยากได้ออกอยากมี หากแต่เป็นการปั่นให้เป็น “เด็กดี” ที่เดียว

จากความมุ่งพัฒนาในการสร้างและพัฒนาเด็กและเยาวชนในชุมชนให้ใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ หลบหลีกจากสิ่งที่จะชักจูงให้เด็กและเยาวชนไปในทางที่ผิด และจากจุดเริ่มต้นที่หน่วยของครอบครัวขยายจนเป็นหน่วยของชุมชน ลุง-ป้า จึงได้ก่อตั้ง “ชมรมอนุรักษ์จักรยาน” ในปี 2543 ซึ่งเป็นชมรมที่รวมเด็ก ๆ หมู่บ้านต่าง ๆ ในตำบลบ้านเรือน อ.ป่าซาง จ.ลำพูน ร่วมกันปั่นจักรยานเพื่อสุขภาพ ซึ่งในปัจจุบันปี 2553 มีสมาชิกทั้งหมด 148 คน

ดังนั้นชมรมนี้จึงมีความน่าสนใจตรงที่เป็นชมรมที่ไม่ได้เกิดขึ้นจาก “ความสนใจร่วม” ในเรื่องใดเรื่องหนึ่งแล้วเข้ามารวมเป็นสมาชิกในชมรมเหมือนชมรมอื่น ๆ เช่น ชมรมดนตรีไทย ชมรมนักฟุตบอล ชมรมการแสดง เป็นต้น หากแต่ชมรมอนุรักษ์จักรยานนี้ เกิดขึ้นจากความต้องการสร้างและปั่นเด็ก ๆ ในชุมชนให้เป็น “เด็กดี” โดยใช้จักรยานเป็น “สื่อ” ซึ่ง “เด็กดี” ในที่นี้มีความหมายครอบคลุมถึง สุขภาพดีใน 4 มิติ คือ สุขภาพกายดี สุขภาพใจ/อารมณ์ดี สุขภาพสังคมดี และสุขภาพจิตวิญญาณที่ดี

โดยผู้ก่อตั้งชมรมอนุรักษ์จักรยาน คือ ลุงจันทร์และป้าพรพรรณ เขียวพันธ์ ซึ่งเป็นชาวบ้านธรรมดาที่อุทิศตนเพื่อพัฒนาเด็ก ๆ ในหมู่บ้านหลังกลับจากต่างประเทศมาใช้ชีวิตในบ้านเกิด ในการพัฒนาเด็ก ๆ ลุงกับป้าใช้ “กิจกรรมการปั่นจักรยาน” เป็นเครื่องมือในการพัฒนาสุขภาพทั้ง 4 มิติ เพื่อเป้าหมายปลายทางในการทำให้เด็ก ๆ เป็นคนดี แม้ว่าการปั่นจักรยานจะทำให้สุขภาพดีได้ แต่แน่นอนว่าไม่สามารถทำให้เด็ก ๆ เป็นคนดีได้ หากไม่มี “กระบวนการ” อื่นๆ อีกหลายขั้นตอนในการสอนเด็ก ข้อสังเกตที่น่าสนใจคือ ลุงกับป้ามีกระบวนการทำงานกับเด็กและเยาวชนเหล่านี้อย่างไร หากพิจารณาในเบื้องต้น จะเห็นได้ว่ากระบวนการพัฒนาเด็ก ๆ เหล่านี้ เป็นวิธีการที่ลุงกับป้าใช้ ภายใต้ “ต้นทุน” ที่มีอยู่ ได้แก่ เช่น การเป็นคนท้องถิ่น เป็นต้นทุนทางสังคมที่นำมาสู่ความไว้วางใจของพ่อแม่เด็กและเยาวชนในชุมชน ความรู้และความสามารถด้านภาษา ซึ่งเป็นต้นทุนที่ได้จากการเคยไปทำงานต่างประเทศ กำลังทรัพย์ เป็นทุนที่ได้จากการเก็บหอมรอมริบจากการทำงานในต่างประเทศ ความรู้และทักษะการขี่จักรยาน เป็นต้นทุนที่ได้จากท้องถิ่นเดิมของคนภาคเหนือที่ใช้จักรยานเป็นพาหนะผสมผสานกับความรู้ในการขี่จักรยานเพื่อออกกำลังกายที่ถูกต้องจากการไปใช้ชีวิตที่ต่างประเทศ เป็นต้น จึงเห็นได้ว่าต้นทุนทั้งหลายของลุงป้าส่วนใหญ่นั้นได้จากการใช้ชีวิตในต่างประเทศแต่นำต้นทุนเหล่านี้กลับมาใช้ยังท้องถิ่น ในขณะที่ปัจจุบันนี้คนส่วนใหญ่กลับพยายามสร้างและพัฒนาความรู้หรือภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งเป็นต้นทุนทางวัฒนธรรมให้ไปสู่ความเป็นสากล (internationalize)

ต้นทุนดังกล่าวเป็นต้นทุนที่มีความหมายมากกว่า "ทุน" ที่มีความหมายด้านเศรษฐกิจเท่านั้น แต่มีความหมายขยายกว้างออกไปดังที่ บูร์ดิเยอ (Bourdieu) (อ้างใน กาญจนา แก้วเทพ, 2550) ให้ความหมายของคำว่าทุนขยายออกไป 4 ความหมาย คือ

1) **ทุนเศรษฐกิจ (Economic capital)** ทุนประเภทนี้ได้แก่ รายได้ ทรัพย์สิน/ความมั่งคั่งที่สะสมเอาไว้ เงินทอง สิ่งของที่มีราคาเช่นที่ดิน อาคารบ้านเรือน เครื่องเพชรนิลจินดา รถยนต์ หุ่น ฯลฯ ทุนประเภทนี้เป็นรูปแบบทุนที่สามารถคิดคำนวณเป็นปริมาณที่แน่นอนได้ และสามารถระบุรูปแบบได้อย่างแน่ชัด เช่น เงินสดในธนาคาร ราคาเครื่องจักร ราคาที่ดิน เป็นต้น ดังนั้นจึงเป็นการง่ายที่จะศึกษาทุนประเภทนี้ไม่ว่าจะเป็นการวิเคราะห์การสะสมทุน การครอบครองทรัพย์สิน การแลกเปลี่ยน ฯลฯ

2) **ทุนวัฒนธรรม** บูร์ดิเยอ แบ่งรูปแบบย่อยของทุนวัฒนธรรมออกเป็น 3 รูปแบบคือ

- Objectified form ได้แก่ ทุนวัฒนธรรมที่อยู่ในรูปแบบของวัตถุ เช่น หนังสือ รูปภาพ ซีดี ฯลฯ ที่ปัจเจกบุคคลครอบครองเป็นเจ้าของ

- Institutionalized form ได้แก่ ทุนวัฒนธรรมที่อยู่ในรูปแบบของสถาบัน เช่น คุณภาพ/ชื่อเสียงของสถาบันการศึกษา เป็นต้น

- Embodied form ได้แก่ สมรรถนะด้านวัฒนธรรมของปัจเจกบุคคล เช่น ความสามารถ/ความรู้ที่จะพูดเรื่องศิลปะ การมีบุคลิกที่สง่างาม สามารถวางท่าทางได้อย่างงดงาม

3) **ทุนสัญลักษณ์ (Symbolic capital)** ทุนประเภทนี้ บูร์ดิเยอหมายถึง "สถานภาพ/ชื่อเสียง/การได้รับการยอมรับจากบุคคลอื่นๆที่ทำให้เจ้าของทุนเกิดความได้เปรียบหรือเกิดประโยชน์ต่างๆ"

4) **ทุนสังคม (Social Capital)** ความหมายของทุนสังคมนั้นมี 2 ความหมาย แต่ทั้งสองต่างก็หมายถึง "เครือข่ายทางสังคม" (Network) ทั้งสิ้น เพียงแต่ว่าในความหมายแรก เป็นการมองมาจากตัวโครงสร้างที่มอง "ตัวเครือข่ายจริงๆ" เช่น โครงสร้างของกลุ่มเพื่อนร่วมโรงเรียน เพื่อนร่วมอาชีพ ฯลฯ ส่วนในความหมายที่สองนั้น เป็นมุมมองมาจาก "ปัจเจกบุคคล" ที่มีเครือข่าย และมองว่าเครือข่ายนั้นเป็นทรัพยากรอย่างหนึ่งของตน เช่น เป็นคนมีเส้นสาย/กว้างขวาง จะทำอะไรก็ง่ายและสะดวก ในความหมายที่สองนี้เองที่เป็นความหมาย "ทุนสังคม" ของ บูร์ดิเยอ นอกจากนี้ บูร์ดิเยอ ยังเห็นว่า ทุนสังคมนั้นถือเป็นเสมือนทรัพยากรอย่างหนึ่งที่สามารถใช้อำนวยประโยชน์ให้ได้

ตัวอย่างงานวิจัยที่สนับสนุนแนวคิดเรื่องต้นทุนดังกล่าว ได้แก่ งานวิจัยเรื่อง “สมรรถนะด้านการสื่อสารของสื่อบุคคลกับการระดมพลังการพัฒนา : กรณีศึกษาประธานชุมชนคลองเจริญ อ.เมือง จังหวัดอุดรธานี” (อมรรัตน์ ทิพย์เลิศ และคณะ, 2547) พบว่าสื่อบุคคลในตำแหน่งประธานคณะกรรมการชุมชนซึ่งเป็นทั้งผู้นำชุมชนในเขตชุมชนเมือง เป็นสื่อบุคคลที่คอยทำหน้าที่ประสานระหว่างเทศบาลและชุมชนนั้น จำเป็นต้องอาศัย “ต้นทุน” ทั้งทุนความรู้จากประสบการณ์การทำงานในต่างประเทศ ทุนความเป็นคนในชุมชนที่คอยช่วยเหลือชาวบ้านมาก่อนเป็นประธานชุมชน ทุนทางการสื่อสาร เช่น เป็นผู้ที่มีทักษะการสื่อสารเนื่องจากประสบการณ์ภูมิหลังเคยทำงานด้านการประสานหรือเคยรับราชการมาก่อน ก็จะเข้าใจระบบการทำงานแบบเป็นทางการ(Formal) และทราบว่าต้องเขียนโครงการเพื่อเสนอขอของบประมาณมาพัฒนาชุมชนอย่างไร หรือการติดต่อกับเจ้าหน้าที่ในระบบราชการต้องดำเนินการอย่างไร ซึ่งทักษะการสื่อสารเหล่านี้ เอื้อประโยชน์ต่อการทำหน้าที่สื่อบุคคลในการประสานงานและข้อมูลข่าวสารเป็นอย่างยิ่ง ทุนดังกล่าว ส่งผลให้ประธานชุมชนคลองเจริญสามารถแสดงบทบาทการเป็นผู้นำชุมชนได้อย่างดี

จากความหมายของทุนดังที่กล่าวมา จะเห็นได้ว่าทุนของลุงจันท์และป้าพรธณล้วนแล้วแต่เป็นทุนทางวัฒนธรรม ทุนสัญลักษณ์ และทุนทางสังคมในความหมายของบูร์ดิเยอ หากทำการศึกษาถึงต้นทุนของสื่อบุคคลที่เป็นกรณีตัวอย่างนี้ จะเป็นข้อค้นพบที่สามารถสกัดเป็นความรู้ที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้กับสื่อบุคคลอื่นๆ ในบริบทต่างๆ ได้ในการนำต้นทุนสังคมและวัฒนธรรมที่มีอยู่มาใช้ประโยชน์ในการสร้างและพัฒนาชุมชน ขณะเดียวกันอาจส่งผลให้สื่อบุคคลอื่นๆ เรียนรู้ที่จะสร้างและสั่งสมต้นทุนบางประการที่จะเอื้อประโยชน์ต่องานพัฒนา นอกจากจะเป็นการสร้างคุณประโยชน์ต่อส่วนรวมแล้วยังเป็นการเพิ่มคุณค่าให้ตนเองในฐานะผู้สูงอายุอีกด้วย

1.1.4 ผู้สูงอายุกับสื่อจักรยาน

จากงานวิจัยต่างๆ ที่ผ่านมาเกี่ยวกับการใช้สื่อของคนชรา (K.Riggs, 1998) พบว่า คนชราจะมีกิจกรรมการไปวัด ทำกับข้าว คุยกับเพื่อนบ้าน ฯลฯ ในช่วงก่อนที่จะเริ่มมีสื่อโทรทัศน์เกิดขึ้น และในยุคหลังจากมีสื่อโทรทัศน์แล้ว กิจกรรมหลักของคนชราที่มีการศึกษาน้อยก็คือ การนั่งดูโทรทัศน์ ส่วนคนชราที่มีการศึกษาสูงและมีฐานะดี จะใช้เวลาดูโทรทัศน์น้อยมาก หากแต่มีกิจกรรมอย่างอื่นๆ ที่หลากหลาย เช่น เล่นกีฬา ท่องเที่ยว อ่านหนังสือ สังสรรค์ ฯลฯ ขณะเดียวกันงานวิจัยของ John Tulloch (1989) ที่ศึกษาเกี่ยวกับการใช้สื่อของคนชรา ก็ได้ข้อสรุปว่า นอกเหนือจากลักษณะของความแก่ชรา

แล้ว ยังมีตัวแปรอื่นๆ อีกที่เข้ามามีส่วนในการเลือกเนื้อหาจากสื่อโทรทัศน์มาใช้ในชีวิตประจำวันเกี่ยวข้อง เช่น ลักษณะส่วนตัว รูปแบบชีวิต เพศ ชนชั้น การศึกษา ฯลฯ ซึ่งจะเห็นได้ว่า “การเลือกใช้สื่อ” ของคนชราหรือผู้สูงอายุก็คือ สื่อมวลชน และ สื่อกิจกรรม ซึ่งมักสอดคล้องกัน เช่น เมื่อผู้สูงอายุดูรายการท่องเที่ยว ก็จะมีกิจกรรมการท่องเที่ยวตามมา เป็นต้น

ข้อมูลดังกล่าวข้างต้นทำให้ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่า ด้วยวัยหกสิบกว่าของลุงจันทร์และป้าพรรณ ซึ่งเป็นผู้สูงอายุที่น่าจะอยู่กับสื่อกิจกรรมอื่นๆ เช่น กิจกรรมการฟังเทศน์/ทำบุญที่วัด แต่กลับมามีการใช้ “สื่อจักรยาน” และเมื่อพิจารณาบทบาทหน้าที่ของจักรยานจากประวัติศาสตร์พบว่า “จักรยาน” ถูกประดิษฐ์ขึ้นเพื่อใช้เป็นยานพาหนะ ต่อมาได้รับการพัฒนาเพื่อใช้ในการแข่งกีฬา เมื่อเข้ามาในประเทศไทยในรัชสมัยรัชกาลที่ 4 โดยชาวต่างประเทศที่มาพำนักในไทยนั้น ก็เพื่อต้องการใช้จักรยานในการออกกำลังกาย และเป็นที่ยอมรับอย่างแพร่หลายในรัชกาลที่ 5 และหลักฐานปรากฏพบว่ามีจักรยานสำหรับเด็กที่มี 3 ล้อส่งเข้ามาขายในประเทศไทย เพื่อให้เด็กๆ ได้ขี่เล่น (ยศ วัชรเสถียร, 2521)

เห็นได้ว่าหากพิจารณาด้วยมิติของการสื่อสาร ตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบัน จักรยานมีบทบาทของการเป็น “สื่อ” ใน 3 บทบาท คือ เป็นสื่อวัตถุในการแข่งกีฬา เป็นสื่อในฐานะพาหนะนำพาคนหรือสิ่งหนึ่งสิ่งใดไปยังจุดหมาย และเป็นสื่อของเล่น ทั้ง 3 บทบาทดังกล่าวเป็นเพียงบทบาทโดยทั่วไปที่คนส่วนใหญ่รับรู้และปฏิบัติ หากทว่าอันที่จริงอะไรก็ตามที่เป็น “สื่อ” ยังมีอีกหลายความหมายและอีกหลายบทบาท และงานวิจัยนี้ก็เป็นกรณีหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นอีกบทบาทหนึ่งของจักรยานในการเป็นสื่อเชื่อมร้อยความสัมพันธ์ระหว่างเด็กและเยาวชนในชุมชน เป็นสื่อเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างผู้สูงอายุและเด็ก กล่าวได้ว่าเป็นสื่อเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างวัย ที่สำคัญ คือ การขี่จักรยานเป็นสื่อกิจกรรมที่ลูกกับป้าใช้เป็นหนทางสร้างและพัฒนาเด็กและเยาวชนให้เป็นเด็กดี

ดังนั้น การที่ลูกกับป้าเลือกใช้สื่อจักรยาน ซึ่งเป็นสื่อที่ต้องใช้พละกำลังและทักษะในการขี่ค่อนข้างมาก ไม่น่าจะเหมาะกับผู้สูงอายุที่เริ่มมีพละกำลังลดลง และมีข้อจำกัดอื่นๆ เช่น ผู้สูงอายุต้องระมัดระวังเรื่องความปลอดภัยมากกว่าวัยหนุ่มสาวเนื่องจากกระดูกแตกหักได้ง่าย เมื่อพิจารณาด้วยกรอบแนวคิดเรื่องความสามารถทางการสื่อสารจะเห็นได้ว่า “การเลือกใช้สื่อ” ของลูกกับป้าไม่ได้เพียงใช้ทุนความรู้และประสบการณ์เรื่องจักรยานที่ได้มาจากการใช้ชีวิตที่ต่างประเทศเพียงประการเดียว หากแต่ลูกกับป้าพิจารณาแล้วว่าสื่อจักรยานเหมาะกับเด็กๆ และเยาวชนในชุมชน หรือในด้านการสื่อสารเรียกว่า “การเลือกสื่อให้

เหมาะกับผู้รับสาร”ซึ่งเป็นทักษะอย่างหนึ่งของบุคคลที่มี“ความสามารถทางการสื่อสาร” (communication competency)

ดังที่ Robert N. Bostrom (1984) กล่าวว่า ความสามารถทางการสื่อสาร” หมายถึง “การรู้จักใช้รูปแบบการสื่อสารให้เหมาะสมกับสถานการณ์และความรู้” (Knowledge + How to use knowledge) หรือความสามารถในการนำสมรรถนะทางกาย จิตใจ และความรู้ทางสังคมวัฒนธรรม มาประสานกันอย่างสอดคล้องนั่นเอง ซึ่งประกอบด้วย ความหมาย 2 ส่วน คือ การสื่อสารเชิงกลยุทธ์ (Strategic communication) และ ทักษะทางการสื่อสาร (Tactic communication skills) และงานวิจัยนี้ผู้วิจัยจะทำการถอดบทเรียน ถึงความสามารถทางการสื่อสารของผู้สูงอายุในกรณีนี้ด้วย อาจทำให้ได้มาซึ่งองค์ความรู้ เกี่ยวกับกระบวนการทำงานของผู้สูงอายุในการสร้างและพัฒนาเด็กและเยาวชน

1.1.5 ความรู้เรื่องกระบวนการทำงานพัฒนาของผู้สูงอายุ: ภูมิคุ้มกันและพลังทางวัฒนธรรม

งานวิจัยเรื่อง “การเสริมพลังความสามารถทางการสื่อสารของผู้สูงอายุ เพื่อการพัฒนาเด็กและเยาวชน : กรณีชมรมอนุรักษ์จักรยาน อ.ป่าซาง จังหวัดลำพูน” เป็นการศึกษาวิจัยที่สนใจองค์ความรู้หรือการถอดบทเรียนจาก “สื่อบุคคล” ที่เป็นผู้สูงอายุ ซึ่งเป็นต้นทุนเดิมในท้องถิ่นที่สามารถสร้างให้เกิดภูมิคุ้มกันทางวัฒนธรรมของชุมชนได้อย่างไร ขณะเดียวกันผลที่ได้จากการศึกษาวิจัยนี้อาจช่วยตอบคำถามและเห็นแนวทางในการรื้อฟื้นพลังและต้นทุนทางวัฒนธรรมของชุมชนได้

ปัจจุบันสังคมไทยกำลังเผชิญหน้ากับความเปลี่ยนแปลงจากกระแสโลกาภิวัตน์และอายุขัยที่ยาวนาน ตัวอย่างเช่น ค่านิยมและรูปแบบการใช้ชีวิตของผู้คนที่เปลี่ยนแปลงไปเนื่องจากการขยายตัวของลัทธิบริโภคนิยม การเสื่อมสลายของภูมิปัญญาท้องถิ่น ปัญหาทางจริยธรรมของกลุ่มเยาวชน การอยู่อย่างปัจเจกมากขึ้น เป็นต้น ซึ่งปัญหาดังกล่าวนับว่าเป็นเรื่องสำคัญที่ต้องเร่งค้นหาแนวทางและวิธีการคลี่คลายหรือสกัดกั้นไม่ให้ปัญหาดังกล่าวฝังรากลึกมากยิ่งขึ้น

วิธีการหนึ่งที่น่าจะเป็นแนวทางในการลดปัญหาข้างต้น คือ “กระบวนการสร้างภูมิคุ้มกันและเสริมสร้างพลังทางวัฒนธรรม” และเครื่องมือสำคัญในกระบวนการดังกล่าวก็คือ “การสื่อสาร” ซึ่งถือเป็น ‘วัฒนธรรม’ ชนิดหนึ่งเช่นกัน ประกอบกับสังคมไทยเป็นสังคมที่มีต้นทุนเดิมทางการสื่อสารอยู่แล้วในท้องถิ่น เช่น การสื่อสารโดยสื่อบุคคล สื่อพื้นบ้าน เป็นต้น ขณะเดียวกันต้นทุนทางวัฒนธรรมการสื่อสารที่เป็นต้นทุนใหม่ก็เกิดขึ้น

มากมายและมีการพัฒนาอย่างรวดเร็ว เช่น วิทยุชุมชน หอกระจายข่าว โทรศัพท์ท้องถิ่น อินเทอร์เน็ต เป็นต้น หากมีการผสมผสาน (hybridization) ต้นทุนเหล่านี้ได้อย่างลงตัวจะทำให้มีศักยภาพในการต่อสู้กับวิกฤติทางสังคมได้

อย่างไรก็ตาม “การใช้” ต้นทุนทางการสื่อสารในการแก้ปัญหาต่างๆ ดังกล่าว จำเป็นต้องกระบวนการใช้ที่สอดคล้องและเหมาะสมกับแต่ละบริบท ขณะเดียวกันในอีกด้านหนึ่ง ก็จำเป็นต้องมี “กระบวนการพัฒนา” การสื่อสารนั้นด้วย เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับผู้ใช้การสื่อสารและตัวสื่อที่นั้นอยู่เสมอให้สามารถใช้ได้อย่างมีประสิทธิภาพและใช้ได้ในระยะเวลานาน หากจะกล่าวถึงพลังอำนาจของการสื่อสาร ดังจะเห็นได้ว่ามีอย่างมากมายแต่ต้องรู้จักใช้และรักษา เช่น การสื่อสารเข้าไปมีส่วนในการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมทางวัฒนธรรมอันหลากหลาย (heterogeneity) ของคนหลายๆ กลุ่ม โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป้าหมายของการวิจัยนี้ที่ศึกษาความสามารถทางการสื่อสารและสื่อบุคคล ซึ่งเป็นกำลังสำคัญในการธำรงรักษาพื้นที่ อัตลักษณ์ ศักดิ์ศรี และความเข้มแข็งให้กับวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่น

วิธีการเสริมสร้างความเข้มแข็งทางการสื่อสารดังกล่าววิธีการหนึ่ง คือ “การจัดการความรู้” (Knowledge management) ซึ่งในความเป็นจริงแล้วมีองค์ความรู้เดิมมากมายในสังคมไทย หากแต่อยู่อย่างกระจัดกระจายไม่มีการรวบรวมและบริหารจัดการในการนำไปใช้ ตลอดจนองค์ความรู้ใหม่ๆ ที่ต้องดำเนินการเร่งสร้างและพัฒนา เพื่อให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงและปัญหาที่เกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา แนวทางการสร้างภูมิคุ้มกันและพลังทางวัฒนธรรมท้องถิ่นเพื่อขับเคลื่อนพลังทางวัฒนธรรมของผู้คนด้วยปัญญาและความรู้ (knowledge culture) นี้ นอกจากจะหมายความถึงการติดตั้งหรือถ่ายโอนความรู้จากภายนอกสู่ชุมชนท้องถิ่นเท่านั้น หากแต่ยังรวมถึงการดึงศักยภาพทางความรู้ของท้องถิ่นออกมาด้วย

เรื่อง ‘การจัดการความรู้’ (knowledge management / KM) ในปัจจุบันได้รับความสนใจอย่างแพร่หลายทั้งในแวดวงธุรกิจและวงวิชาการ ประกอบกับมีหลากหลายนิยามความหมาย เช่น ในองค์กรธุรกิจให้ความสนใจความรู้ในฐานะเครื่องมือทางธุรกิจที่ควรจะมีการจัดการเพื่อให้เป็นทรัพย์สินทางปัญญาขององค์กร ขณะที่ในแวดวงวิชาการอาจให้ความหมายการจัดการความรู้ว่าเป็นการถอดบทเรียนหรือการสกัดองค์ความรู้จากการศึกษาพัฒนาเรื่องใดเรื่องหนึ่งเพื่อนำไปใช้ขยายผลให้เกิดความต่อเนื่องและยั่งยืน หรืออาจกล่าวได้ว่าเป็นการแปลงความรู้ที่ติดตัวกับบุคคลใดบุคคลหนึ่ง (tacit knowledge) ให้กลายเป็นความรู้ที่แจ่มชัด (explicit knowledge) ที่สามารถอธิบายให้บุคคลอื่นๆ ในวงกว้างได้เข้าใจ

และนำไปใช้ได้เชิงปฏิบัติ ดังนั้นในการศึกษาวิจัยนี้ จุดเด่นจึงอยู่ที่การ ‘ยกระดับองค์ความรู้’ กล่าวคือ แนวคิดเกี่ยวกับสื่อบุคคลมีการค้นคว้าวิจัยมาแล้วระดับหนึ่ง ยังมีองค์ความรู้อื่นอีกมากที่จำเป็นต่อการดำรงอยู่ของและสร้างสรรค์วัฒนธรรมของชุมชน หรือกรณีของสื่อบุคคลก็เช่นเดียวกัน ยังมีช่องว่างทางความรู้ ทั้งในแง่ของการนำสื่อเหล่านี้ไปใช้ และการพัฒนาตัวสื่อบุคคลที่เป็นผู้สูงอายุดังกล่าวให้มีคุณค่าต่อวัฒนธรรมชุมชนท้องถิ่น

1.2 วัตถุประสงค์

- 1) เพื่อศึกษาวิธีการผสมผสานทุนในมิติต่างๆ ได้แก่ ทุนเศรษฐกิจ ทุนสัญลักษณ์ ทุนวัฒนธรรม ทุนสังคม ทั้งที่เป็นต้นทุนเดิมและต้นทุนใหม่ของผู้สูงอายุ ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญต่อกระบวนการทำงานเพื่อพัฒนาเด็กและเยาวชน
- 2) เพื่อวิเคราะห์เปรียบเทียบความสามารถทางการสื่อสารของผู้สูงอายุก่อนและหลังการเสริมพลังความสามารถทางการสื่อสาร
- 3) การถอดบทเรียนกระบวนการทำงานของผู้สูงอายุในการพัฒนาเด็กและเยาวชน

1.3 ใจท่อนำวิจัย

- 1) ผู้สูงอายุมีวิธีการผสมผสานทุนต่างๆ ได้แก่ ทุนเศรษฐกิจ ทุนวัฒนธรรม ทุนสัญลักษณ์ ทุนสังคม ทั้งที่เป็นต้นทุนใหม่และต้นทุนเดิม ในการทำงานเพื่อพัฒนาเด็กและเยาวชน อย่างไร
- 2) การเสริมพลังความสามารถทางการสื่อสารของผู้สูงอายุ ส่งผลต่อกระบวนการทำงานของผู้สูงอายุในการพัฒนาเด็กและเยาวชน อย่างไร
- 3) ผู้สูงอายุมีกระบวนการทำงานเพื่อพัฒนาเด็กและเยาวชนอย่างไร

1.4 ขอบเขตการวิจัย

ในการวิจัยเรื่อง “การเสริมพลังความสามารถทางการสื่อสารของผู้สูงอายุเพื่อการพัฒนาเด็กและเยาวชน : กรณีชมรมอนุรักษ์จักรยาน อ.ป่าซาง จังหวัดลำพูน” ผู้วิจัยจะทำการศึกษากระบวนการทำงานของผู้สูงอายุที่เป็นกรณีศึกษาในฐานะสื่อบุคคล คือ ลุงจันทร์ และป้าพรรณ ขณะเดียวกันก็ทำการศึกษาข้อมูลจากเด็กๆ ในชมรมอนุรักษ์จักรยาน เพื่อประกอบการวิเคราะห์ถึงกระบวนการทำงานของผู้สูงอายุ และความสามารถทางการสื่อสาร

ของผู้สูงอายุ และผู้ที่เกี่ยวข้อง (stakeholders) ได้แก่ หน่วยงานภายนอกที่ทำงานเกี่ยวข้องกับ ผู้สูงอายุที่เป็นกรณีศึกษา เช่น สภาวัฒนธรรมจังหวัด องค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) พ่อแม่เด็กในชมรม ร้านขายจักรยาน เป็นต้น

1.5 นิยามศัพท์เชิงปฏิบัติการ

ผู้สูงอายุ (Ageing) หมายถึง บุคคลที่มีอายุ 60 ปีขึ้นไป เป็นผู้สูงอายุที่มีศักยภาพทั้งด้านร่างกายและจิตใจ พร้อมทำงานเพื่อพัฒนาสังคมด้วยต้นทุนจากประสบการณ์ชีวิตและประสบการณ์การทำงานมายาวนาน และแสดงบทบาทของสื่อบุคคลในการสร้างและพัฒนาเด็กและเยาวชนในชุมชน ผู้สูงอายุในงานวิจัยนี้คือ ลูกจันทน์และป่าพรรณ เขียวพันธุ์ ผู้ก่อตั้งชมรมอนุรักษ์จักรยาน

ทุน (Capital) หมายถึง สิ่งที่เป็นองค์ประกอบพื้นฐานที่ใช้เริ่มต้นกระทำการใด ๆ ซึ่งโดยทั่วไปหมายถึง ทุนที่เป็นทรัพย์สิน แต่สำหรับงานวิจัยนี้มีความหมายครอบคลุมถึงทุน 4 ประเภทตามแนวคิดของ บูร์ดิเยอ (Bourdieu) ได้แก่ (1) ทุนเศรษฐกิจ (economic capital) เช่น ฐานะ/รายได้ ทรัพย์สิน เป็นต้น (2) ทุนสัญลักษณ์ (symbolic capital) เช่น สถานภาพ ชื่อเสียง เป็นต้น (3) ทุนวัฒนธรรม (cultural capital) เช่น ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศักยภาพ ความสามารถด้านต่างๆ เป็นต้น (4) ทุนสังคม (social capital) เช่น เครือข่ายทางสังคม การเกื้อกูลกันจากความเป็นพันธมิตรหรือเครือข่ายใดเครือข่ายหนึ่ง โครงสร้างของความเป็นคนในชุมชนเดียวกัน เป็นต้น งานวิจัยนี้ให้ความสนใจทุนใน 2 ลักษณะ คือ ทุนจากตัวผู้สูงอายุเองและปัจจัยภายในชุมชน และส่วนที่สองคือ ทุนที่ได้จากเสริมพลังความสามารถทางการสื่อสารจากหน่วยงานภายนอกชุมชนที่ชื่อว่า “โครงการสื่อสร้างสรรค์สุขภาพ”

การผสมผสานทุน (Articulation / Hybridization) หมายถึง การปรับประสาน หรือการนำทุนต่างๆ ที่มีอยู่มารวมเข้าด้วยกัน ทำให้เกิดทุนเพิ่มขึ้นหรือเกิดทุนประเภทใหม่ และผู้สูงอายุใช้ทุนดังกล่าวในการสื่อสารออกไปในสถานการณ์ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการทำงานเพื่อพัฒนาเด็กและเยาวชน

ความสามารถทางการสื่อสาร (Communication Competence) หมายถึง ความสามารถในการใช้ความรู้ต่างๆ ผสมผสานกับทักษะทางการสื่อสาร และกลยุทธ์การสื่อสารต่างๆ ในแต่ละสถานการณ์เพื่อนำไปสู่การบรรลุเป้าหมายทางการสื่อสาร โดยความรู้ดังกล่าว ได้แก่ ความรู้เรื่องบทบาทหน้าที่ของผู้สื่อสาร องค์ประกอบของการสื่อสาร ความรู้เรื่องการใช้เทคโนโลยี สื่อ ความรู้เรื่องสุขภาพ ความรู้เรื่องการจัดรายการที่ถูกต้อง

และปลอดภัย และความรู้ในเรื่องต่างๆ ที่ได้จากประสบการณ์ภูมิหลัง เป็นต้น ส่วนทักษะทางการสื่อสาร ได้แก่ การวิเคราะห์ผู้รับสาร การเลือกเนื้อหาสารให้สอดคล้องกับแต่ละกลุ่มผู้รับสาร การเลือกใช้ช่องทางการสื่อสารให้สอดคล้องกับเนื้อหาสารและกลุ่มผู้รับสาร เป็นต้น ส่วนกลยุทธ์การสื่อสารที่ผู้สูงอายุใช้ในงานวิจัยนี้ เช่น กลยุทธ์การสื่อสารด้วยระบบอาวุโส กลยุทธ์ให้รุ่นพี่สอนน้อง กลยุทธ์คนดีมีคัมภ์ กลยุทธ์ธรรมชาติ – สตินำทาง กลยุทธ์อ้อมเพื่อเกี่ยวเก็บเกี่ยวความรู้ กลยุทธ์สร้างห้องเรียนเคลื่อนที่ – ชี้อัจกรยานไปเรียนรู้กัน เป็นต้น

กระบวนการทำงานเพื่อพัฒนาเด็กและเยาวชน(Process) หมายถึง การทำกิจกรรมต่างๆ ที่สะท้อนถึงการใช้ความรู้ ความสามารถ ประสบการณ์การทำงาน ประสบการณ์ชีวิต ตลอดจนหลักวิถีคิด ในการทำให้เด็กและเยาวชนในชุมชนเกิดการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้นทั้งด้านร่างกาย สติปัญญา จิตใจ

การเสริมพลังความสามารถ (Empowerment) หมายถึง การหนุนเสริมและเพิ่มเติมสิ่งที่จะเป็นประโยชน์ต่อสื่อบุคคลที่เป็นผู้สูงอายุ เพื่อเอื้อต่อการทำงานพัฒนาเด็กและเยาวชน เช่น การเสริมความรู้ด้านการสื่อสาร ทักษะการสื่อสาร ความรู้ด้านสุขภาพ วิธีการทำงาน เป็นต้น

เด็กและเยาวชน (Children and Youth) หมายถึง บุคคลที่มีอายุ 6-15 ปี ซึ่งในที่นี้หมายถึงเด็กและเยาวชนสมาชิกชมรมอนุรักษ์ัจกรยาน ตำบลบ้านเรือน อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน

1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- 1) งานวิจัยนี้เป็นการค้นพบทริบทเรียนจากการพัฒนาสื่อบุคคลที่เป็นผู้สูงอายุ ทั้งในระดับทฤษฎีและปฏิบัติ ซึ่งนอกจากจะเป็นมูลค่าเพิ่มต่อผู้สูงอายุแล้ว ข้อค้นพบจากงานวิจัยในส่วนที่เกี่ยวข้องกับ “การผสมผสานต้นทุน” ของผู้สูงอายุ จะเป็นแนวทางให้ผู้สูงอายุในบริบทต่างๆ รู้จักดึงต้นทุนของตนที่มีอยู่มาใช้ให้เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวมต่อไป
- 2) องค์ความรู้จากงานวิจัยนี้จะเป็นข้อมูลพื้นฐานให้หน่วยงานภายนอก ชุมชนหรือองค์กรที่ทำงานด้านการพัฒนาใช้กำหนดทิศทางการพัฒนา หรือเสริมพลังความสามารถทางการสื่อสารของผู้สูงอายุให้เป็น “สื่อบุคคล” เพื่อทำงานพัฒนาเด็กและเยาวชนต่อไป

- 3) การถอดบทเรียนเกี่ยวกับกระบวนการทำงานของผู้สูงอายุในการพัฒนาเด็กและเยาวชนจากงานวิจัยนี้ สามารถประยุกต์ใช้กับผู้สูงอายุในบริบทอื่นๆ เพื่อการทำงานพัฒนาต่อไป